

TİMURLU MİMARLIĞINDA ÇİNİ SÜSLEME HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME*

*Seyfi BAŞKAN***

ÖZET

Timurlu mimarlığının biçim ve plan özellikleri kadar önemli, hatta silueti etkileyecek ölçüde öne çıkan bir boyutu da mimari süslemedir. Timurlu yapılarında taş, ahşap, metal, tuğla vb. gibi malzemelere bağlı zengin bir süsleme programı ortaya konulmuş olmakla birlikte iç ve dış dekorasyonda çini kullanımı mimariyi etkileyecek boyuttadır. Özellikle 15. yüzyıl Timurlu mimarlığında çini ile süslenen birçok yapıda Timurlu çini ustaları, mimari özellikleri adeta ikinci plana iten estetik ve artistik harikalar yaratmışlardır. Timurlu yapılarının karakteristik unsuru olan çini, başlangıçta gelenek olarak eski İlhanlı (1256-1336) üslup ve tekniklerini yansıtmakla birlikte çok kısa bir zamanda arkaik üslup düzeyini aşarak özgün kendi teknik ve süsleme programını geliştirmiştir. Timurlu çağında Buhara, Semerkant, Meşhed ve Herat gibi şehirlerindeki büyük üretim merkezlerinde sadece mimari süsleme için çiniler değil, aynı zamanda kullanma seramikleri de üretilmiş olmalıdır. Çiniye ve çini süsleme tekniklerine tamamen egemen olan adeta bunlarla oynayarak yeni denemeler ve buluşlar ortaya koyan Timurlu çini sanatçıları tarihten gelen deneyimleri sentetik bir görüş içinde değerlendirerek dönemlerine özgü bir üsluplaşmaya ulaşmışlardır. Bir başka deyişle Orta Asya Türk sanatının kadim sanatsal birikimleriyle, Timurlu egemenliğindeki topraklardan gelen yeni üslup ve teknikleri birleştirerek Türk çini sanatının seçkin dönemlerinden birisini yaratmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Sanatı, Timurlu mimarlığı, Timurlu çini sanatı.

AN EVALUATION ON THE TILE DECORATION IN THE TIMURID ARCHITECTURE

ABSTRACT

Architectural decoration comes forward as a dimension which is as important as form and plan features of the Timurid architecture and affects even the silhouette of it. Even though a rich ornamental program has been produced with materials such as stone, wood, metal, brick etc. in the Timurid buildings, the use of tiles in the interior and exterior

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: seyfiba@gmail.com

decoration is sized to influence the architecture. Especially in the 15th century Timurid architecture in a lot of buildings decorated with tiles, the Timurid tile masters have created aesthetic and artistic wonders which as if leaving the architectural features behind. Although the tile, which is a characteristic feature of the Timurid architecture, was traditionally reflecting the old Ilkhanid (1256-1336) style and techniques at the beginning, in a very short time it has exceeded the archaic style level and developed its own peculiar technique and decorating program. Not only tiles for architectural decorating but also ceramics must have been produced in the big production centers in cities such as Bukhara, Samarkand, Mashhad and Herat. The Timurid tile artists, who have dominated the tile and tile decorating techniques and fairly produced new trials and inventions by experimenting them, have reached a stylization which is original to their period by evaluating their historical experiences in a synthetic view. In other words they have created one of the outstanding periods of the Turkish tile art by combining the ancient artistic accumulations of the Central Asian Turkish art and the new style and techniques coming from the lands under the Timurid rule.

Key words: Timurid Art, Timurid Architecture, Timurid Tile Art

Maveraünnehir'den çıkarak, Ege denizine ve Karadenizin Kuzeyinde Kıpçak Bozkırlarına kadar ulaşan Timurlular, Türk, Moğol ve İran sanat anlayışları ile üsluplarını geliştirerek etki alanı oldukça geniş olan ve bu etkisi 17. Yüzyıla kadar süren bir kültür çevresi oluşturmuşlardır (Lentz-Lowry 1989: 45, 109; Öney 1987: 60). Bu büyük coğrafyada bir bakıma halefi oldukları Büyük Selçuklu kültür ve sanatını geliştirerek sürdüren ilhanlılar gibi Timurlular da İlhanlı sanatını tür, teknik konu gibi özellikleri bakımından devam ettirmişler fakat İlhanlı sanatından farklı ve özgün bir biçim dili yaratmışlardır (Pope 1965: 192). Timurlu sanatı, İlhanlı sanat anlayışlarını bir bakıma devam ettiriyor gibi görünse de aslında onu İlhanlı mimarlığından önemli ölçüde farklı kılan, üslup özelliklerinin gelenek kodları yani, diyalektik olarak bağlı olduğu Türk-Selçuklu mimarlık ve sanat gelenekleridir (Hillenbrand 2003: 2). Timurlu mimarlığının yapısal biçim özelliklerini oluşturan, yapı yüksekliğini aşan yüksek portaller (piştak), iç içe geçen kemer dizileri, simetrik oranlamalar, dıştan geniş kasnak, içten çift kabuk ile yükseltilmiş kubbeler, yoğun stalaktit kullanımı ve dört yönlü plan tasarımı Timurlu mimari estetiğinin genel özellikleridir. Timurlu mimarlığının biçim ve plan özellikleri kadar önemli, hatta kentsel silueti etkileyecek ölçüde öne çıkan bir boyutu da mimari süslemedir. Maveraünnehir'de taşın az bulunur olması nedeniyle tuğla ve kerpiçten yapılan yapıların iç ve dış kaplamalarında veya bazı mimarî detayları vurgulamak üzere, yoğun olarak çini kullanılmıştır. Özellikle 15. yüzyıl Timurlu mimarlığında çini ile süslenen birçok yapıda Timurlu çini ustaları, mimari özellikleri adeta ikinci plana iten estetik ve artistik harikalar yaratmışlardır. Hatta bu durum, Suut Kemal Yetkin'in, "**Timurlu mimarlığında, mimari, çini mozayik oyunu için bir vesileden başka bir şey değildir**" (Yetkin 1970: 116) şeklinde düşünmesine yol açacak ölçüde göz alıcı örneklerle ortaya konulmuştur. Timurlu çağı anıtsal mimarisinin karakteristik unsuru olan çini, başlangıçta gelenek olarak eski İlhanlı (1256-1336) üslup ve tekniklerini yansıtmakla birlikte çok kısa bir zamanda arkaik üslup düzeyini aşarak özgün kendi teknik ve süsleme programını geliştirmiştir. Sırlı tuğla ve renkli sır tekniğinin (*cuerta seca*) gelişimi Timurlu yapılarının süsleme anlayışının da gelişmesini sağlamış, bu dönemde bütün Türkistan ve Horasan yapılarında tuğla ile beraber yapı içinde ve dışında eski dönemlere oranla daha geniş yüzeylerde kullanılan sırlı tuğla, tek renk sırlı kabartma ve düz çini ile çini mozayik dönemin mimarisinin süsleme karakteristiğinin oluşmasına yol açmıştır. (O'Kane 2011: 186-188) Sırlı tuğlalarla birlikte şaşırtıcı güzellikte kompozisyonlar oluşturan firuze renkli çinilerle süslenmiş olan Tebriz'deki Gök

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Mescid (1465) bu süsleme karakteristiğinin olgun bir örneğidir. (Fotoğraf 4) Büyük Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde çini ile beraber kullanılan alçı, terracotta baskı, tuğla mozayik satırlar ile lüster ve Çin etkili sıraltı boyama teknikli mavi beyaz çiniler de bu dönemde görülmez (Öney 1987: 60, 61). Erken Timurlu dönemine ait hiçbir seramik üretim merkezi bilinmemekle birlikte Buhara, Semerkant, Meşhed ve Herat gibi şehirlerindeki büyük üretim merkezlerinde sadece mimarî süsleme için çiniler değil, aynı zamanda kullanma seramikleri de üretilmiş olmalıdır (Grube 1967: 106.).

Timurlu mimarlığında yüksek büyük kemerli portaller (Piştak), eyvanlar, kubbe içleri ve dışları, minareler ve duvar yüzeyleri çini ile kaplanarak daha önce görülmemiş bir görsel zenginliğe ulaşmışlardır (Başkan 2013:33). Tam haliyle günümüze ulaşmamakla birlikte, bugüne gelen anıtsal yapı unsurlarıyla Keş/Şehr-i Sebz kentindeki Timurun yazlık sarayı Aksaray, Semerkant'taki Bibi Hanım Camii, Timurlu sanatının görsel ve hacimsel görkemi kadar, Timur'un 'gücünü' de gösterir. (Fotoğraf 3, 8) Timurlu çini ustaları Büyük Selçuklu ve İlhanlı döneminin turkuvaz, kobalt mavisi, siyah ve beyaz gibi renkli sırlı çinilerinin yanı sıra sarı, yeşil ve astar halinde kiremit kırmızısı renklerini de kullanmışlardır. Turkuvaz renkli sırlı çinilerle kaplı soğan¹ biçimli veya kavun şeklinde yivli dilimli kubbeler ve bu kubbeleri yükselten zemini bitkisel dekorasyonlu küfiden gelişen geometrik kompozisyonlar ve sülüs yazı kuşaklarıyla dolgulanmış oldukça geniş kasnaklar Timurlu anıtsal mimarlığının silüetini oluşturmuştur. Bu yapılarda kullanılan sırlı tuğla, Tek renk sırlı kabartma (*kalıp baskı tekniği*) ve düz çini ile çini mozayik çini teknikleri kullanıldığı yere bağlı olarak ayrı ayrı kullanıldığı gibi bir arada da kullanılmıştır. Şah-ı Zinde yapılarının portalleri farklı türdeki çini tekniklerinin bir arada uygulandığı en güzel örneklerdir². (Fotoğraf 1, 5)

Bu yapılarda öne çıkan Turkuvaz, kobalt mavisi sırlı kabartma çini bordürler, ajurlu pencereler, kabartma motiflerle dolgulanmış çini panolar, ajurlu çini rozet ve kabaralar Timurlu mimari süsleme üslubunu temsil ederler. Bu üslup Büyük Selçuklu ve İlhanlı dönemi çinilerinden ve çini sanatından tamamen ayrı bir üsluptur (Öney 1987: 61). Turkuvaz, yeşil renkli kabartma ve oyma desenli, ajurlu Şah-ı Zinde türbelerinin çini süslemeleri 12. ve 13. yüzyılın kabartmalı terracotta ve alçı süslemelerinin yerini almıştır. Çoğu 35x35 cm. civarında yazı, bitkisel motifler ve geometrik kompozisyonların oluşturduğu çini süslemeler, Timurlu mimarlığında bazen yapısal özelliklerin önüne geçecek kadar önem kazanmışlardır.

İran da dahil olmak üzere Horasan ve bütün Türkistan'da Timurlu döneminde inşa edilen yapılarda yukarıda belirtildiği üzere bir mimari üsluba özgünlük katacak tarzda önemli yapılarında ve aynı zamanda süslemesinde tuğla ile beraber kullanılan tek renk sırlı tuğlanın Karahanlı gibi erken dönem örneklerinde daha çok turkuvaz, mor, siyah ve kobalt mavisi renkler kullanılmıştır. 13. yüzyılın ortalarından sonra Selçuklu, İlhanlı ve Timurlu yapılarında yaygınlaşan tek renk sırlı tuğlalarda renk tercihleri devam etmekle birlikte, renk paletine beyaz, sarı ve yeşil de eklenmiştir (Yetkin 1970: 116). Ancak, 12. ve 13. yüzyılların, turkuvaz renkli sırlı tuğlalarla örülmüş küfi yazı kuşakları ve kitabeler, mukarnas dolgu süslemeler, 13. yüzyılın sonlarından sonra, özellikle de Timurlu yapılarında geometrik, bitkisel veya her ikisinin bir arada uygulandığı kompozisyonlara dönüşür. Özellikle başlangıçta, birbirleriyle uyumlu bitkisel geometrik kompozisyonlar, sülüs yazı kuşakları, kabara ve rozet düzenlemeleri tek renkli düz çini kaplamanın nerdeyse yapı bütününe hakim olacağı Timurlu yapılarına kadar tek renkli sırlı tuğla en yoğun kullanılan çini tekniği

¹ C.E. Arseven bu kubbe tipinin Hint kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Arseven 1970: 31,36.

² C.E. Arseven'in Semerkant Şah-ı Zinde yapıları içinde özellikle Kasım b. Abbas Mescidi ve türbesinin bulunduğu küçük külliye'nin 'cümle kapısı'ndan yola çıkarak buradaki tüm yapıların veya Timurlu yapılarının, hatta form benzerliği bakımından Türkistan, Horasan ve İran'daki anıtsal ortaçağ yapılarının portallerinin kaynağı olarak Bağdat yakınlarındaki eski Pers (İ.Ö.550-İ.Ö.330), Part (İ.Ö.238-İ.S.228), Sasani (224-651) başkenti Tizpon/Ctesiphon /Tak-ı Kisra Sarayı'nın giriş kompozisyonunu gösterir. Arseven 1970: 30.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

olmuştur. Tek renkli sırlı tuğla, İran ve Türkistan'ın aksine yapı dışında çiniye çok ender yer veren Anadolu Türk mimarlığının da önemli bir süsleme malzemesidir. Ancak, kemerler, tonozlar, kubbe içleri, tromp ve pandantifleri süsleyen sırlı tuğla işçiliği kullanımı 14. yüzyılda Anadolu'da azalırken Timurlu mimarlığında en parlak dönemini yaşamış, 15. yüzyılın ilk yarısına kadar kullanılmıştır (O'Kane 1987: 103, 104; Lentz-Lowry 1989: 214). (Fotoğraf 14-16) Sivas (1213) ve Kayseri (1205) Ulu Camileri, Akşehir Taş Medrese (1250), Konya İnce Minareli Medrese (1264) ve Konya sahip Ata Camii (1258) sırlı tuğla ile bezenerek zenginleşen Anadolu Selçuklu yapılarından bazılarıdır. Eretnağulları (1327-1380) dönemine ait 1374 tarihli Sivas Gündük Minare kümbeti geometrik desenler meydana getiren sırlı tuğla dekorasyonu ve kübik gövde üzerinde yer alan sindirik gövdeye geçiş elemanlarının görünüşü bakımından Timurlu üslupları ile değilse de kaynak kültür alanı ile ilişkiyi örnekleyen bir yapıdır.

Timurlu döneminde kullanılan gelişmiş çini tekniklerinden birisi de renkli sır (cuerda seca/kuru iplik) tekniğidir. Siyah veya kiremit kırmızısı renklerle kenar çizgileri oluşturulan motif ve desenler, turkuvaz, su yeşili, kobalt mavisi, sarı, siyah ve kısmen leylak renklerle oluşturulmuştur. Renk düzeni bakımından çini mozayik tekniğine benzeyen renkli sırlı Timurlu çini süslemelerinde sırlı kısımlar arasında kalan sırsız kiremit kırmızısı konturlar Timurlu dönemi özelliğidir (Öney 1987: 63). Renkli sırla bezenek olan kiremit kırmızısı renkli toprak seramik hamuru kazarak, oyarak veya kalıpla şekillendirilerek fırınlanır. Ardından sırlanacak çini hamuru astarlanarak (*slip*) bezeme tekniğine göre sıvı sır dolu bir kaba daldırılarak çıkarılır veya plaka şeklinde ise siyah veya kiremit kırmızısı konturlar arasında kalan açılmış desen ve motif boşlukları farklı renklerdeki sıvı sırlarla doldurulur. Motif ve desenleri oluşturan farklı renklerdeki sırların fırınlama esnasında birbirlerine karışmasını önlemek için konturlara balmumu ya da manganez karışımı sürülür. Desenlerin aralarındaki siyah veya kiremit kırmızısı rengini de veren budur (Öney 1987: 63; Tüfekçioğlu 2001:484). Semerkand'daki Bibi Hatun Medresesi (1398-1404), Şah-ı Zinde kompleksi'ndeki Üstad Ali Neseffî'nin yaptığı 1380 tarihli beşinci anonim kümbet, Herat Gevher Şad Türbe ve Musallası (1417-1437), Meşhed Gevher Şad Medresesi (1418), Hargird Gıyasiyye Medresesi ile 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın ortalarına ait bir çok yapıda renkli sırlı çiniler, çini mozayik tekniği ile beraber veya yalnız olarak başarı ile uygulanmıştır (O'Kane 2011: 18). (Fotoğraf 9, 10)

Çini yüzeylerin zeminlerinde yer alan bitkisel süsleme programı Timurlu döneminde de Türkistan ve Horasan'daki hatta Samarra'daki erken örnekler gibi soyut özelliğini korumaktadır (Yetkin 1970: 117). Çiçekler, yapraklar, kıvrımdalar, asmalar, kengerler hala tanınmaz. Salkımlar dik ve bükük uçlu mızrak şeklinde bir motiftir. Hurma dalları üçgen şeklinde ya da eşit olmayan iki dilimli bir başka motiftir. Bu soyutlayıcı üslup bölge'de Babür ve Safevî üsluplarının etkin oluşuna kadar sürmüştür. 11.-13. yüzyıllar renkli sırlı çinilerinin Rumili, palmetli süslemeleri Timurlu çağında da sürmekle birlikte bu dönemin bitkisel süsleme programının motiflerindeki çiçekler, yapraklar, kıvrımdalar artık gerçeğe daha yakındırlar. Dikey harflerinin uzantılarında geçmeler, düğümler, kilitlenmeler ve dolanmalarla geometrik motifler meydana getiren, keskin ve sert çizgilerden oluşan harf anatomisine sahip kûfi yazılı bezemenin yerini satır düzeninde dairesel ve yuvarlak çizgilerin hakim olduğu sülüs yazılar almıştır³. Selçuklu ve beylikler dönemi yapılarında görülmeyen, renkli sır uygulaması Erken Osmanlı döneminde Bursa Yeşil Camii ve Türbesi (1421) gibi mükemmel bir örnekle ortaya çıkmıştır. Muhammed Mecnun ve *Tebriqli ustalar* Bursa Yeşil Camii ve Türbesi'nde Timurlu renkli sır teknolojisini Anadolu'ya taşıyarak Timurlu örnekleri gibi yapı dış yüzeylerini de renkli sırlı çinilerle süslemişlerdir (O'Kane 2011: 177-178; Öney 1987: 63; Tüfekçioğlu 2001: 135; Yetkin 1970: 176; Önkal 1992: 13, 15, 16, 18). Çiniye ve çini süsleme tekniklerine tamamen egemen olan adeta bunlarla oynayarak yeni denemeler ve buluşlar ortaya

³ Mimari süslemede kullanılan yazı için bkz. Alpaslan 1976:3; Tüfekçioğlu 2001:8-16.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

koyan Mecnun ve Tebrizli sanatçılar Asyalı ve Anadolu deneyimleri sentetik bir görüş içinde değerlendirerek bu yapıya özgü bir üsluplaşmayı ortaya koymuşlardır. Bir başka deyişle de çağlarının Anadolu erken Osmanlı sanatsal birikimiyle, Timurlu ülkesinden gelen dönemsel egemen yeni üslup ve teknikleri, yanı sıra kendi kişisel yeteneklerini birleştirerek kendilerinden önce örneği olmayan ve sonra da tekrar etmeyen erken Osmanlı döneminin en karakteristik örneklerinden birisini yaratmışlardır. Akkoyunlu Sultanı Hasan (Uzun) Bahadır Han (1423-1478)'ın oğlu Zeynel Mirza için yaptırılmış 15. yüzyılın ikinci yarısına ait Hasankeyf'teki türbe de Timurlu mimarlık ve çini sanatının etkilerini taşıyan bir Anadolu örneğidir⁴. Ancak, siyasi bakımdan; Timur'un ölümünden sonraki yarım yüzyıl boyunca, hatta Timur'un Anadolu'dan alarak Erdebil'e yerleştiği Türkmenlerden olan ilk Safevî hükümdarı, Şah I. İsmail'in 1501 yılında Tebrizde tahta çıkışına kadar Akkoyunlular; rakipleri Karakoyunlular ile beraber Anadolu ile İran'ın birbirine komşu olduğu topraklarda etkin olmuş ve yaşanan siyasi boşluğu doldurmuşlardır (Morgan 1988:94,101,105,107; Sümer 1984).

Bezemesiz tek renk sırlı çinilerin düz satırlı veya kalıp baskı tekniğinde bezemeli olmak üzere iki önemli uygulama şekli vardır. Daha çok mimaride kaplama malzemesi olarak kullanılan düz tek renk sırlı çiniler ilk olarak 11. yüzyıl ortalarına doğru Semerkant, Buhara, Merv gibi Batı Türkistan şehirlerinde görülür. Başlangıçta daha çok yapıların iç kısımlarında kullanılan bu düz çiniler daha sonra yapıların dış yüzlerinde de kullanılmıştır. Çoğunlukla turkuvaz rengin hakim olduğu bu çinilerde mor, kobalt mavisi, yeşil ve sarı renk de kullanılmıştır. Düz çiniler özellikle farklı renkte ve biçimde bir araya getirilerek büyük yüzey kaplamalarında kullanılmıştır. Tek renk sırlı çiniler içinde önemli bir grup teşkil eden kabartmalı çini bezemelerin bilinen ilk örnekleri düz satırlı olanlar gibi yine Karahanlı dönemine aittir. Bu döneme ait Buhara'daki Mugak Attari Camii⁵ portalini süsleyen turkuvaz sırlı çiçekli küfi yazılı bordür Karahanlı tek renk sırlı çini sanatı hakkında önemli ipuçları verir (Aslanapa 1984: 21). Maveraünnehir bölgesi ve civarında tek renk sırlı kabartmalı çini örneklerinin ilk bulunduğu yerlerden birisi Semerkant'tır. 11. yüzyıla ait bu örnekler daha çok dîni yapılarda kullanılmış olmakla birlikte toprak üstü kalıntıları veya kazı buluntularından anlaşıldığına göre saray, köşk gibi sivil mimarlık eserlerinde de kullanılmıştır (Öney 1987: 21). Kare dikdörtgen veya yıldız haç biçimindeki formlar oluşturan bu kabartmalı çiniler çoğunlukla kitabe frizleri, portalleri çevreleyen ardışık kuşaklar veya Semerkant Şah-ı Zinde Türbesi'ndeki Kasım b. Abbas'ın (Kussam ibn' - el Abbas abd' - el Muttalib) sandukasında olduğu gibi farklı biçim ve kademe sayısına sahip sanduka kaplamalarında da kullanılmıştır (Başkan 2012:37). (Fotoğraf 6) Özellikle üzerinde kabartma kitabe veya bitkisel süslemenin yer aldığı kare dikdörtgen veya algen çini plakalar gelişkin bir beğeni düzeyini temsil eder. Şah-ı Zinde türbelerindeki günümüze ulaşan sanduka kaplamalarından, kubbe, kubbe kasnağı veya iç-dış cephe kaplamasında kullanılan tek renkli düz çiniler, Konya Karatay medresesi duvar kaplamaları veya II. Kılıç Arslan (1156-1192) türbesindeki sandukalarında da görüleceği üzere Anadolu Selçuklu sanatında da kullanılmıştır.

Hiç kuşkusuz çini teknikleri içinde sanatçının yaratıcı en fazla imkân tanıyan teknik gerçekleştirilecek desene göre kesip hazırlanan küçük renkli çini parçalarının bir araya getirilmesi ile oluşan çini mozayik tekniğidir. Farklı renklerdeki çini plakalardan hafif konik bir şekilde kesilen ve sırlı yüzeyleri altta, sırsız yüzeyleri ise üstte kalacak şekilde bir araya getirilen çini desenlerin oluşturduğu çini plaka üzerine kirli beyaz harç dökülerek hazırlanan bu çini tekniği Yakın Doğu'da Büyük Selçuklu çağından beri kullanılan bir bezeme tekniğidir. Maveraünnehir'da

⁴ Blair-Bloom 1994: 53,68; Sözen 1981: 32; Yetkin 1986: 146,147; G. Öney, yapının, “**.kapı ve pencere kemerinde yer alan çini mozayik dekor, siyah, sarı ilâvesine rağmen**” Selçuklu geleneğini sürdürdüğünü belirtir. Öney 1989: 40.

⁵ https://www.google.com.tr/search?sourceid=navclient&hl=tr&ie=UTF-8&rlz=1T4GGNI_trTR513TR514&q=magoki-attori-mosque-bukhara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Timurlu çağında yaygınlık kazanmıştır (Golombek 1992: 6). Timurlu mimarlığı süslemesinin en seçkin malzemesi olan çini mozayik tekniğinde dönemin hakim rengi turkuvazdır (Grube 1967: 101). Orta Asya'da bilinen ilk örneklerine Karahanlı dönemi yapılarında rastlanmakla birlikte Büyük Selçuklu çini merkezleri olan Rey, Keşan ve Curcan'dan önce İran'daki diğer Büyük Selçuklu şehirlerine daha sonra da Horasan ve tüm Türkistan'a yayılmıştır. Orta Asya'da egemen Türk Kültür sahalarında henüz 11. yüzyıldan daha eski çini mozayik örneği bilinmemektedir. Çini mozayığın Anadolu'da kullanılması da 12. yüzyıldan sonradır. Anadolu'da 13. yüzyılın sonlarından itibaren 14. yüzyıllarda en güzel örnekleri görülen çini mozayik, eyvanların iç ve dış yüzeyini kaplayan grift bitkisel süslemeleriyle, Timurlu mimarlığında yapıların strüktür özellikleriyle yarışır şekilde önem kazanır. Geleneksel Türk süsleme repertuarının öğelerinin kullanılmaya devam edildiği bu dönemde İlhanlı çağından beri kullanılan lotus ve benzeri Çin etkili süsleme motifleri de kullanılmaya devam eder (Öney 1987: 62). Semerkand'daki Bibi Hanım Külliyesi, Gur-ı Mir (1404) ve Şah-ı Zinde kompleksinin Uluğ Bey (1447-1449) döneminde yapılan türbelerinde, özellikle de Kutluğ Aka, Emir Burunduk, Şad Mülk Aka Türbelerinin ön yüzlerinde Timurlu çini mozayik sanatının en yüksek seviyesine ulaşıldığı görülür. (Fotoğraf 11-13) Herat Mescid-i Cuma'sı (1498), Meşhed Gevher Şad Camii (1418), Yezd Mir Çakmak Camii (1436-1437), Belh Ebu Nasır Parsa Ziyaretgâhı (1460) ve Herat Gevher Şad Türbesi (1417-1437) gibi yapılar da dönemin şaşırtıcı güzellikteki çini ustalığının uygulandığı örneklerdir. (Fotoğraf 17-21)

Türk mimarlık sanatında en gelişmiş çini mozaik süslemesine anlayışını ve düzeyini temsil eden Timurlu yapılarında, diğer çini tekniklerinde olduğu gibi çini mozayik süslemelerde kobalt mavisi, fıstık yeşili, lacivert, mor, sarı, kiremit kırmızısı, kahverengi, siyah ve beyaz renkler de kullanılmıştır. Motif ve desenleri meydana getirirken aralarında taban harcının görülmediği çok küçük çini parçalarının oluşturduğu Timurlu çini mozayikleri Selçuklu ve İlhanlı yapılarını süsleyen, çini mozayik işçiliğinin çok üstünde bir işçiliği yansıtır. Tek parça çok renkli çini plaka izlenimi veren, geleneksel bitkisel motiflerle birlikte Çin kaynaklı lotus ve sarmaşık kıvrımdalar gibi grift bitkisel dekorasyonlu, az miktarda küfi, çoğunlukla sülüs hatla yazılı çiniler daha önceki ve sonraki dönemlerden ayrılan çok olgun bir üslubu yansıtır. Anadolu Türk sanatında da önemli bir bezeme seçeneği olan çini mozayik tekniğinin özellikle çok güzel ve erken örnekleri Moğolların Köseadağ meydan savaşından sonra Anadolu hakim olmalarından sonra verilmiştir. Konya Sırçalı Medrese Türbesi (1242-43), Konya Karatay Medresesi (1251), Konya İnce Minareli Medrese (1264), Malatya Ulu Camii (1249) ve Sivas Gök Medrese (1271-72) gibi yapıların kubbe içi ve kubbeye geçiş elemanlarında, Konya Alaeddin Camii (1220), Harput Alaca Mescid (1279) ve Ankara Arslanhane Camii (1290) gibi yapıların mihraplarında kullanılmıştır. Çini mozayik Timurlu coğrafyasında en mükemmel örneklerini ortaya koymaya başladığı 14. yüzyılda Anadolu'da uygulama örneği iyice azalarak teknik olarak büyük ölçüde sadeleşmiştir. Beyşehir Eşrefoğlu Camii mihrabı (1297-98) ve Beyşehir Eşrefoğlu Türbesi kubbesi (1310) bu dönemde yapılan özgün ve başarılı örneklerdir. Beyşehir Eşrefoğlu Türbesi hem konumu, hem de biçimi itibarıyla Saltuklu (1071-1202) ve Mengüceklî (1118-1250) kümbetlerini hatırlatır. Üslup birlikteliği gösterdiği diğer Orta çağ Anadolu kümbetleri gibi kesme taştan yapılmış sekizgen gövde, içten kubbe dıştan da onaltıgen dar bir kasnakla geçilen konik bir külâhla örtülmüştür. Kümbetin kubbe içinde zengin bir çini mozayik süsleme vardır. Yukarıda da belirtildiği üzere Timurlu çağı çini sanatı ile karşılaştırılabilecek en karakteristik Anadolu örneği bu teknikte de yine Bursa Yeşil Camii ve Türbesi çini mozayik dekorasyonudur.

Genel olarak bakıldığında Timurlu dönemi mimarlık ve sanatı, diyalektik Türk mimarlık ve sanatı sürecinin parçası olarak yeni denemeleri, buluşları kendi eklektik karakteri içinde yansıtan bir dönemdir. Bu dönemde, değişme ve yenilik olarak görülen uygulamaların çoğu tutmuş, Aral'dan Van Gölü'ne kadar olan coğrafyada takip eden dönemlerdeki homojen sanat gelenekleri ve üslupları içinde yer almışlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

KAYNAKÇA

- ALPASLAN, A. (1976/77), “Mimari yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi” **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi** IV-V İstanbul 1976/1977, s. 1-14.
- ARSEVEN, C. E. (1970), **Türk Sanatı** İstanbul 1970.
- ASLANAPA, O. (1984), **Türk Sanatı** I-II İstanbul 1984.
- BLAIR, S.-BLOOM, J.M. (1994), **Art and Architecture of Islam 1250-1800**, New Haven – London p. 24-35.
- BAŞKAN, S.(1999), “Semerkand Şah-ı Zinde Yapılar Topluluğu Üzerine Bir Değerlendirme” **Hacı Bayram Veli Sempozyumu** (Yayınlanmamış Bildiri) Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü 16 Kasım 1999 Ankara.
- BAŞKAN, S. (2007), “Architectural and Archeological Detections about the Samarkand Shah-ı Zinde Structures and an Assessment in terms of history of Turkish Art” **International Conference on Islamic Civilization in Central Asia Research Centre for Islamic History, Art and Culture, IRCICA – Ministry of Education and Science, Republic of Kazakhstan, R.B. Suleimanov Institute of Oriental Studies** 4-7 September 2007 Astana, Kazakhstan.
- BAŞKAN,S. (2012), “Semerkand Şah-ı Zinde Yapıları” **Vakıflar Dergisi** Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını Ankara Haziran 2012 S.37 s.,131-166.
- BAŞKAN,S. (2013), “Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında/ The Tomb Architecture of Timurid Period” **Sanat Tarihi Dergisi**, - Selçuk Mülayim’e Armağan I- Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Cilt/ Volüme:XXII Sayı/ Number:1 Nisan/ April 2013, s.,31-52.
- GOLOMBEK L. (1992), Subtelny M. **Timurid Art and Culture**, Leiden, 1992.
- GOLOMBEK, L- MASON, R- BAİLEY, G. (1995), “Persian Potters in the otoman World: New data from the Timurid Ceramics Project of the Royal Ontario Museum” **9. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi Bildirileri** C.II Ankara p. 181-188.
- GOLOMBEK, L. (1992),“Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth-Century Iran”, **Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century** (Ed. L. Golombek-M. Subtelny) Leiden-New York-Köln, 1992. p. 1-17.
- GOLOMBEK, L. (1993), “The Paysage as Funerary Imagery in the Timurid Period”, **Muqarnas**, S. 10, Leiden, 1993, p. 241-252.
- GRUBE, E. J (1988-1989), "Notes on the Decoratlive arts of the Timurid Period II" **İslamic Art III** p. 175-208.
- GRUBE, E. J. (1967), “Timurid Art”, **Encyclopedia of World Art**, C. 14, London, 1967. p. 97-109.
- HILLENBRAND, R. (2003), “Aspects of Timurid Architecture in Central Asia”, **EJOS Electronic Journal of Oriental Studies** VI, No. 20, 2003. p. 1-37.
- KERAMETLİ, C. (1974), “Osmanlı Çini ve Seramikleri” **Türkiyemiz Dergisi**” S. 12, s. 3-15.
- LENTZ, T.W.- LOWRY, G. D. (1989), **Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture inthe Fifteenth Century**, Los Angeles.
- MORGAN, D. (1988), **Medieval Persia 1040-1797**, London-New York, 1988

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

- O'KANE, B. (1987), **Timurid Architecture in Khurasan**, Mazdâ Publishers in association with Undena Publications, Costa Mesa, California.
- O'KANE, B. (2011), "The Development of Iranian *Cuerda Seca* Tiles and the Transfer of Tilework Technology," in *And Diverse Are Their Hues: Color in Islamic Art and Culture*, (ed. Sheila Blair and Jonathan Bloom) Yale University Press, p. 174-203.
- ÖNEY, G. (1987), **İslâm Mimarlığında Çini**, İstanbul 1987.
- ÖNKAL, H. (1992), **Osmanlı Hanedan Türbeleri** Ankara 1992.
- PINDER-WILSON, R. (1986), "Timurid Architecture" **The Cambridge History of Iran Charter 15, The Timurid and Safavid Periods** (Ed. Jackson, P-Lockhart, L) Cambridge University Pres.1986. p. 728-759.
- POPE, A.U. (1965), **Persian Architecture** New York.
- SÖZEN, M. (1981), **Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi, İstanbul**, 1981
- SÜMER, F. (1984), **Kara Koyunlular**, C. I, Ankara, 1984.
- TÜFEKÇİOĞLU, A. (2001), **Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yazı** 2001 Ankara.
- YETKİN, S.K. (1970), **Türk Mimarisi** Ankara 1970.
- YETKİN, Ş. (1986), **Anadolu Türk Çini Sanatının Gelişmesi** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1631 İstanbul 1986.

Fotoğraflar için Web Kaynakları:

- (URL/Web adresleri için ulaşılan tarih: Mayıs-Kasım 2014)
- Fotoğraf1.(<http://camel76.wordpress.com/2012/04/10/at-the-heart-of-the-silk-road-samarkand-bukhara-khiva/#jp-carousel-1034>)
- Fotoğraf 2.(http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Registan_square_Samarkand.jpg?uselang=tr)
- Fotoğraf 4.(http://www.turansam.org/makale_ekler/tebriz_3.jpg)
- Fotoğraf 6.(<http://hdl.handle.net/1721.3/53424>)
- Fotoğraf 7.(<http://hdl.handle.net/1721.3/53488>)
- Fotoğraf 10.(http://archnet.org/sites/5415/media_contents/43862)
- Fotoğraf 11.(<http://www.panoramio.com/photo/4959535>)
- Fotoğraf 15.(http://archnet.org/sites/3963/media_contents/41360)
- Fotoğraf 16.(<https://www.flickr.com/photos/davidstanleytravel/8906011289/in/set-72157633842836884>)
- Fotoğraf 17.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Jama_Masjid_of_Herat#mediaviewer/File:Herat_Masjidi_Jami_iwan.jpg)
- Fotoğraf 18.(<http://archnet.org/sites/3941>)
- Fotoğraf 19.(<http://archnet.org/sites/1637>)
- Fotoğraf 19. (<http://archnet.org/sites/1637>)
- Fotoğraf 21. (<http://hdl.handle.net/1721.3/52219>)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Kadızâde-î Rumî Türbesi (1421-1435) kubbelerinden detay. Şah-ı Zinde Yapılar Topluluğu, Semerkant, Özbekistan.

Fotoğraf 2. Registan Meydanı, Uluğbey Medresesi (soldaki yapı) 1417-1420. Semerkant, Özbekistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Fotoğraf 3. Ak Saray,(1404), Şehr-i Sebz/Keş, Kaşkaderya, Özbekistan.

Fotoğraf 4. Gök Mescid (1465). Tebriz, İran.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Fotoğraf 5. Şah-ı Zinde kompleksi nekropol koridorunun sonunda yer alan üç türbe. Solda Tuman Aka, karşıda Ahmet Hoca ve sağda 1361 tarihli anonim türbe. Semerkant, Özbekistan.

Fotoğraf 6. Kasım b. Abbas'ın dört kademeli çini sandukası. Şah-ı Zinde kompleksi, Semerkant, Özbekistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Fotoğraf 7. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi (1389-1405). Türkistan, Kazakistan.

Fotoğraf 8. Bibi Hanım Camii, (1399-1404). Semerkant. Özbekistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Fotoğraf 9. Gevher Şad Camii (1418). Meşhed, İran.

Fotoğraf 10. Gevher Şad Türbesi (1432). Herat, Afganistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Fotoğraf 11. Gök Kümbet Camii (1437). Dar-ı Tilavet Külliyesi. Şehr-i Sebz / keş, Kaşkaderya, Özbekistan.

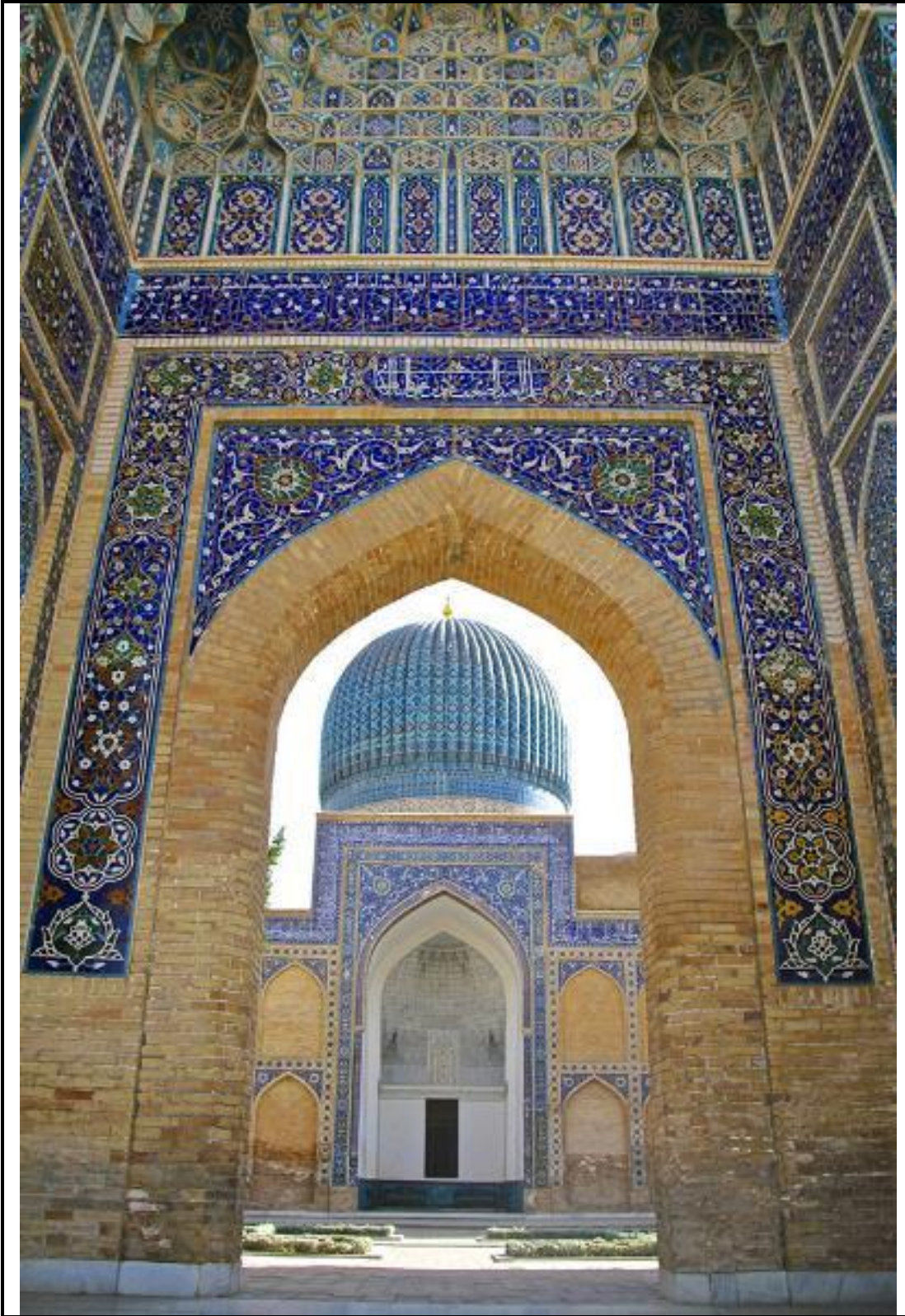

Fotoğraf 12. Timur'un büyük oğlu Cihangir (ölümü 1375)'in Tümbesi (Dar-ı saadet). Şehr-i Sebz, Kaşkaderya, Özbekistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Fotoğraf 13. Timur'un Türbesi (Gur-ı Mir)(1403-1404). Semerkant. Özbekistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Fotoğraf 14. Hargird Giyasiye (Giyaseddin) Medresesi. (1443), Horasan, İran.

Fotoğraf 15. Tuğluk Timur Türbesi (1363). Korgas, (Huòchéng Xiàn) Doğu Türkistan, Çin.

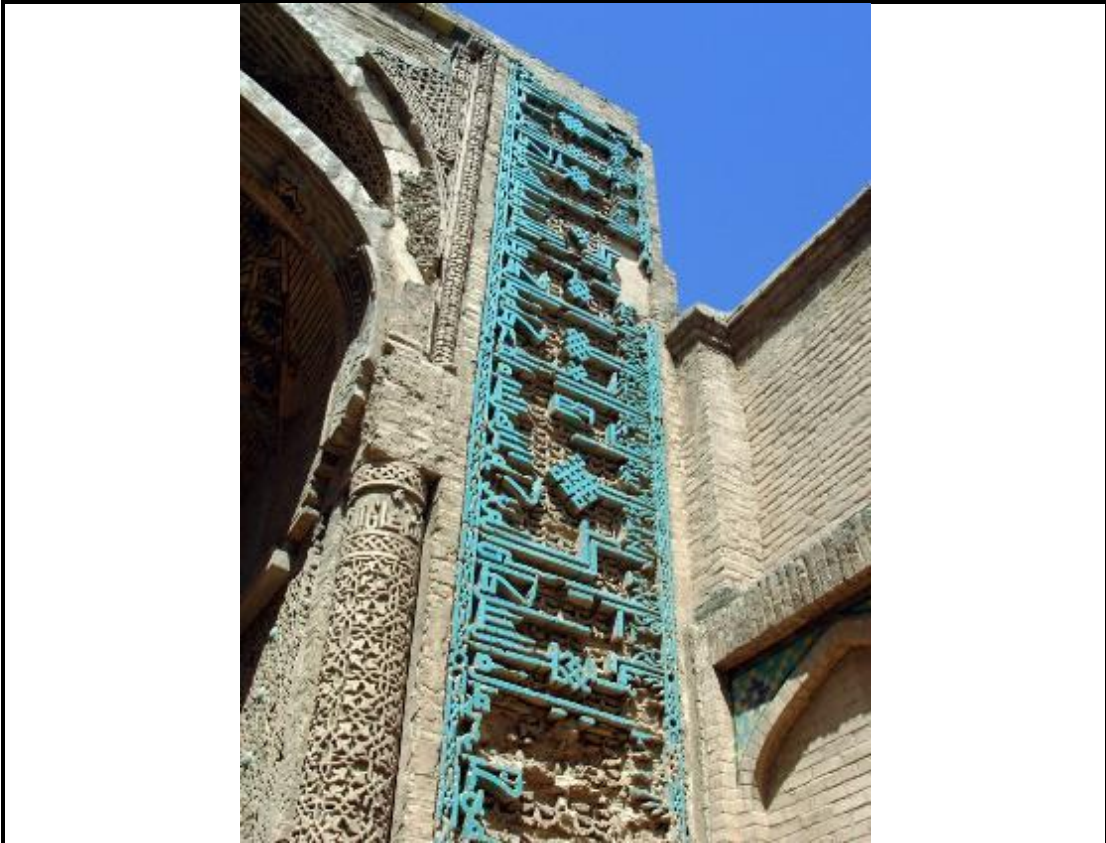
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Fotoğraf 16. 15. Yüzyıla ait bir Timurlu türbesi. Natanz, İsfahan, İran.

Fotoğraf 17. Herat Mescid-i Cuma'sından restorasyon öncesinden detay, (1446). Herat, Afganistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Fotoğraf 18. Ebu Nasır Parsa Ziyaretgâhı, (1460). Belh, Afganistan.

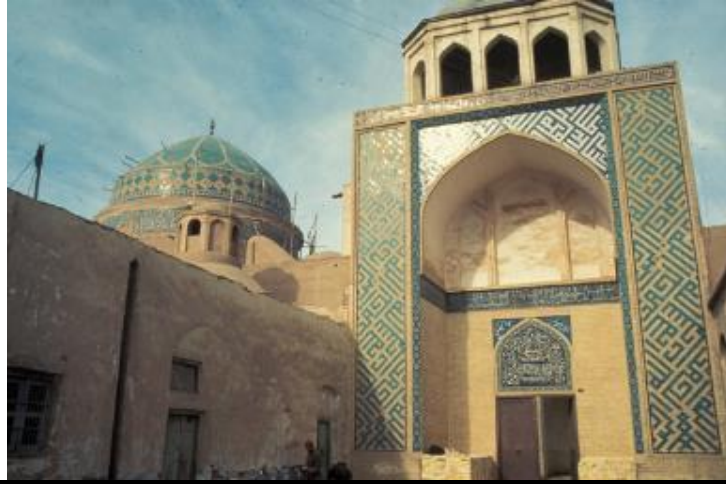

Fotoğraf 19. Aziz Şah Nureddin Nimetullah türbesi, 1436. Mahan, İran.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Fotoğraf 20. Mir Çakmak Camii, (1436-1437). Yazd, İran.

Fotoğraf 21. Rabia Begüm Sultan Türbesi. (1389-1405), Türkistan, Kazakistan.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014